AUT, XLVIII, 2010, p. 118-134

EVOLUȚIA LIMBII ÎN TEXTELE LUI ANTIM IVIREANUL. (II) CONSONANTISMUL

de

Adina CHIRILĂ

Într-un articol anterior[*], la capătul unei investigații în care am urmărit momentul când apar oscilații în notarea unor fenomene fonetice din domeniul vocalismului în textele lui Anim Ivireanul, precum şi ponderea lor, am afirmat că primele scrieri ale cărturarului muntean sunt „mai corecte" decât cele de mai târziu, în sensul că găsim în ele o mai mare apropiere de ceea ce, în literatura de specialitate, se numeşte *variantă literară muntenească*; abaterile de la normă fie apar în jurul anului 1700, fie se înmulțesc în acea perioadă, iar încălcarea normei se face în direcția uzului popular viu, sprijinind zona normei literare laice, mai receptivă la inovațiile lingvistice ale vulgului.

În articolul de față continuăm cercetarea noastră, oprindu-ne asupra faptelor de limbă din domeniul consonantismului pentru care am găsit suficiente exemple care să probeze o anume opțiune lingvistică a cărturarului muntean, pe parcursul întregii activități a acestuia. Ca şi pentru investigația anterioară, am avut în vedere scrierile originale ale lui Antim Ivireanul (cărți, dedicații, prefețe, postfețe), didahiile şi două traduceri (*Carte sau lumină*, 1699, şi *Ceasoslov*, 1715).

Alternanța [f] – [ĥ]

Consoana labiodentală [**f**] urmată de iot apare aproape exclusiv în varianta nealterată, în concordanță cu norma literară generală a epocii, în scrierile lui Antim Ivireanul din toată perioada activității sale:

---

[*] Adina Chirilă, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observații asupra vocalismului*, în *Lucrările Conferinței Naționale „Text şi discurs religios"*, Ediția I, Iaşi, 5-6 decembrie 2008, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 213-221; publicat şi în *Limba română: teme actuale. Actele celui de al 8-lea colocviu al Catedrei de limba română (Bucureşti, 5-6 decembrie 2008)*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2009, p. 639-646.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

Postf. 1693: *fiinţă* (O: 397), *fiiul* (O: 397);
Ded. 1694: *fire* (O: 399), *firea* (O: 398), *să fie* (O: 399);
Pred. 1694: *fire* (2^{r}), *să fii* (5^{r});
CL 1699: *fierbinte* (17^{r}), *fierbinteala* (16^{v}), *fiiul* (14^{r});
Ded. 1703: *firesc* (O: 407), „den *fiii* mâniei ne-am învrednicit *a*-i *fi fii* prin botez” (O: 407);
ÎPTP 1705: *fierbinţi* (O: 351), *fiinţa* (O: 351), *să fie* (O: 357);
Ded. 1709: *a fi* (O: 411), *Fison* (O: 412);
CVNT 1709: *fiară* (pl.) (O: 297), *fier* (O: 250, 281, 289), *Filip* (O: 312, 318);
ÎB 1710: *ar fi* (O: 365), *fiinţă* (O: 371), *Fiiului* (O: 368), *firea*, *firii* (O: 370); AMA 1713: *fieştecarele* (O: 339), *să nu fie* (O: 325, 327), *va fi* (O: 328); Ded. 1715: *fiiul* (O: 409), *fireasca* (O: 410);
C 1715: *fiiul* (1^{r});
D: *fiară* (pl.) (O: 181), *fier* (O: 95), *fierbinte* (O: 9, 61, 77, 242, 243), „amărăciunea *fierii*” (O: 59), *serafimii* (O: 167) etc.

În cazul a trei cuvinte, [**f**] apare şi în varianta palatalizată specifică unor graiuri de tip nordic şi bine reprezentată în textele literare moldoveneşti – [**ɦ**]: ***hiară*** (sg.): CVNT 1709 (O: 298), D (O: 65, 218 – aici o dată într-un fragment citat şi de trei ori în discursul oratorului, 219); *hiară* (pl.): CVNT 1709 (O: 254), D (O: 19, 97); *hiara*: D (O: 219); *hiarăle*: D (O: 137, 170, 218 – aici o dată în citat şi o dată în comentariul predicatorului); *hiarălor*: D (O: 186); ***hier***: CVNT 1709 (O: 255), D (O: 3, 97, 123 – aici într-un fragment citat), *hierul*: D (O: 5); ***hiiare*** „fiere”: „tămăduind cu *hiiare* de péşte”: CVNT 1709 (O: 293).

Aşadar, Antim Ivireanul respectă norma în privinţa unor cuvinte ca *a fi*, *fiu*, *fiică* ş.a., în tot timpul activităţii sale. Pe de altă parte, oscilează între notarea labiodentalei [**f**] şi notarea spirantei palatale surde [**ɦ**] numai în unii termeni şi mai ales în comentarii pe marginea unor texte biblice care, în fragmentul citat de el, conţin forma palatalizată (vezi amplul comentariu la aceste versete din „al patrulea cap al lui Daniil: «Cu *hiarăle* partea lui, în buruianul pământului; inima lui de la oameni să va schimba şi inima de *hiară* să va da lui şi şapte vremi să vor premeni preste el» (s.n.)”, O: 218-219). Antim se lasă influenţat, în asemenea situaţii, de textul de referinţă[1]. Credem că cel puţin în privinţa alternanţei [**f**] – [**ɦ**] în *fiară* – *hiară* din *didahii* ne aflăm în faţa unei încercări de punere în acord a „normei” din textul biblic (reprezentată de un fenomen lingvistic mai

[1] În lipsa unui studiu comparativ minuţios între citatele folosite de Antim şi fragmentele corespondente din versiunile *Bibliei* sau din alte cărţi canonice de lectură la care avea acces, nu putem şti cu siguranţă care era *acel text de referinţă*, dacă era *Biblia* din 1688 sau altul/altele.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

apropiat de specificul limbii de tip nordic) cu cea a discursului personal, într-un context în care cărturarul era, pe de o parte, sub presiunea citatului biblic şi, pe de altă parte, stăpânit de nevoia de a-şi impresiona auditoriul, inclusiv prin folosirea unor vocabule a căror pronunție contrasta cu ceea ce era obișnuit în vorbirea valahă.

În ansamblu însă, nu poate fi vorba de o inconsecvență a lui Antim Ivireanul în cazul palatalizării consoanei labiodentale [**f**].

Alternanța [v] – [h] – [f] în *viclean – hiclean – ficlean*

Pentru cuvintele *viclean* (< magh. *hitlen*), *vicleşug* (< magh. *hitlenség*) şi derivatul românesc *a vicleni*, am consemnat la Antim Ivireanul forme cu [**v**], [**h**] şi [**f**], cu predominarea celor cu fricativă sonoră, conform tendinței literare generale[2]: *viclean*: D (O: 82, 83, 98); *vicleană*: D (O: 187), CVNT 1709 (O: 298); *vicleanul*: D (O: 130); *vicleşug*: D (O: 7, 35, 38, 43, 68, 93, 155, 206, 212, 227), CVNT 1709 (O: 266, 282, 286 – de două ori, 287, 289, 290, 291 – de două ori), 296, 305); *vicleşugul*: D (O: 36, 52, 59), CVNT 1709 (O: 277); *vicleşugului*: CVNT 1709 (O: 277); *a vicleni*: D (O: 91); *viclenea*: CVNT 1709 (O: 266); *au viclenit*: D (O: 5), CVNT 1709 (O: 247, 268); *viclenind*: CVNT 1709 (O: 301) etc.

Celelalte forme, cunoscute şi ele în Muntenia[3], sunt rare şi apar concomitent cu cele prezentate mai sus: *hicleşug*: CVNT 1709 (O: 270, 311); *au hiclenit*: CVNT 1709 (O: 271); *ficlene*: CP 1714 (O: 389); *ficleşug*: CL 1699 (16^r, 18^r, 30^v), CP 1714 (O: 394).

Alternanța [d] moale – [d] dur

Ocluziva dentală sonoră [**d**] este, îndeobşte, „moale" în prepozițiile *de* şi *din*, în cuvintele formate cu prefixul *des-* (*dez-*), precum şi în alte cuvinte în care [**d**] este urmat de vocale anterioare, în opera lui Antim Ivireanul. Este norma literară consemnată în prima parte a epocii vechi, în toate regiunile țării. Dată fiind ubicuitatea termenilor, ne limităm la a da numai câteva exemple: *de*: Postf. 1693 (O: 397), Ded. 1694 (O: 398), Pred. 1694 (2^r, 2^v, 3^r, 3^v, 4^r), D (O: 3 etc.), CL 1699 (27^r); *deasupra*: D (O: 120), CVNT 1709 (O: 307); *de obşte*: D (O: 143), CVNT 1709 (O: 277), ÎB 1710 (O: 365), AMA 1713 (O: 345), CP 1714 (O: 387); *depărată*: D (O: 121);

[2] ILRL, 1997, p. 316.

[3] Autorii locali ai ms. 4389 al *Bibliei* folosesc constant fonetismul cu [**h**], acolo unde în ms. 45 exista [**v**], ceea ce denotă o bună cunoaştere a formei cu [**h**]. Pe de altă parte, viabilitatea în Țara Românească a pronunției cu fricativa surdă [**f**] este demonstrată de faptul că popa Flor, dascălul de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi din Bucureşti, autorul copiei de pe la 1760 a *Chipurilor Vechiului şi Noului Testament* (ms. M), înlocuieşte de câteva ori formele cu [**v**] sau cu [**h**] cu *ficleşug*: ms. M (O: 277, 305); *ficlenea*: ms. M (O: 266); *au ficlenit*: ms. M (O: 271); *ficlenind*: ms. M (O: 301).

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

deplin: ÎPTP 1705 (O: 360), D (O: 81), AMA 1713 (O: 346), CP 1714 (O: 387, 391, 392, 393); *deschiderea*: CVNT 1709 (O: 252); *să deschide*: D (O: 29); *au descoperit*: CVNT 1709 (O: 298); *desfătarea*: ÎPTP 1705 (O: 350); *desfătări*: D (O: 145); „Grădina *desfătării*": CVNT 1709 (O: 244, 249); *despărțiț*: D (O: 25); *despre*: D (O: 108); *destâlcuiri*: CL 1699 (72[r]); *deşărt*: CP 1714 (O: 390); *să dezlꙋge*: CL 1699 (14[r]); *de vrꙋme ce*: CL 1699 (1[v]); *din*: ÎB 1710 (O: 374, 378); *dintâi*: D (O: 3); *dintru*: Pred. 1694 (3[v]); *îndemână*: Pred. 1694 (3[v]), D (O: 24); *m-am îndemnat*: Pred. 1694 (3[v]) etc.

În a doua perioadă a epocii vechi, cazurile cu velarizarea lui [**e**] şi [**i**] neaccentuați sau în cuvinte atone în frază sunt frecvente în manuscrise şi în documente laice din Muntenia, dar apar şi în regiunea Banat-Hunedoara, sud-vestul Transilvaniei şi în Moldova (în cărțile din aceste zone fiind împrumuturi din textele sudice ori datorându-se tipografilor de origine muntenească)[4]. Această tendință de modificare a normei în literatura laică şi manuscrisă din Țara Românească este rezultatul unei inovații a graiului muntenesc, atestată deja în secolul al XVI-lea şi în progres constant spre sfârşitul epocii vechi; astfel încât, la unii cronicari munteni de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, alternanța în aceeaşi propoziție a celor două forme nu este un lucru rar (la stolnicul Constantin Cantacuzino, de pildă), uneori fiind vizibilă chiar preferința pentru inovație.

Şi la Antim Ivireanul apare, sporadic, fonetismul cu [**ă**]:

CL 1699: *dă vrꙋme ce* (7[r]);

CVNT 1709: *dântâi* (O: 262);

C 1715: *dăspărțită* (26[r]), *dăşărt* (30[r]), *dăşărtăciune* (8[v]), *dăznădăjduire* (15[v]);

D: „binevoi Dumnezeu *dă dăzlegă*" (O: 44), *dăşărtăciunile* (O: 118), *dântâi* (O: 56).

Oscilația în privința normei se manifestă, aşadar, după 1699, dar nu este semnificativă. Ea poate fi pusă pe seama influenței uzului popular la vremea aceea din Țara Românească şi a scrierilor laice, care îmbrățişaseră inovația.

Alternanța [s], [z], [ț] moi – [s], [z], [ț] duri

După modelul textelor din prima perioadă a epocii vechi, notarea consoanelor dentale fricative [**s**], [**z**] şi a africatei [**ț**] redă pronunția moale (+[**e**], [**i**], [**ea**]) în cuvinte de tipul *asꙋmenea*: Pred. 1694 (2[v]); *asemâna*: ÎPTP 1705 (O: 358); *folosință*: Pred. 1694 (4[v]); *să folosească*: ÎB 1710 (O: 382); *hirotonisit*: CL 1699 (10[v]); *înfrămsețare*: Pred. 1694 (4[r]); *să pedepsească*: AMA 1713 (O: 336); *seamă*: CVNT 1709 (O: 283), CP, 1714 (O: 388); *seceriş*: CL 1699 (9[r]); *semn*: CVNT 1709 (O: 252), CP 1714 (O: 389); *singur*: Pred. 1694 (4[v]); *Vasilie*: Pred. 1694 (4[r]); *dumnezeeşti*: CVNT 1709 (O: 243), C

[4] ILRL, 1997, p. 308, 452 (*Tabelul 7*); Munteanu – Țâra, ILRL, p. 101.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

1715 (1^{v}); *dumnezeiasca*: CL 1699 (32^{v}), CVNT 1709 (O: 242); *Dumnezeu*: CL 1699 (7^{r}, 17^{v}, 22^{v}), Ded. 1703 (O: 407), ÎPTP 1705 (352, 353, 354 etc.), C 1715 (1^{r}, 1^{v}); (*să*) *îmblânzʻtşte*: AMA 1713 (O: 327); *să* (*se*) *păzească*: CVNT 1709 (O: 283), AMA 1713 (O: 330, 337, 346); ÎPTP 1705 (O: 351); *zʻtstre*: CP 1714 (O: 394); *zice*: Pred. 1694 (2^{v}, 4^{r}); *să zicem*: Pred. 1694 (4^{v}); *să-m zică*: CL 1699 (3^{r}); *au zidit*: CVNT 1709 (O: 283); *zidire*: Ded. 1694 (O: 398); *zioa*: CVNT 1709 (O: 295), ÎB 1710 (O: 365), C 1715 (31^{r}); *braţele*: Ded. 1703 (O: 406); *curăţʻtşte*: C 1715 (5^{r}); *înfrumuseţezi*: Ded. 1694 (O: 399); *înţelʻtge*: CL 1699 (20^{r}); *înţelepciune*: Ded. 1694 (O: 398); *nedespărţită*: Postf. 1693 (O: 397); *părinţească*: CL 1699 (8^{r}); *preoţească*: CP 1714 (O: 388); *ţiganca*, *ţiganul*: ÎB 1710 (O: 381); *ţinea*: CVNT 1709 (O: 248); *verdéţe*: Postf. 1693 (O: 397).

Norma tradiţională este încălcată de Antim Ivireanul chiar din primul text scris de el în limba română:

Postf. 1693: *frăţască* (O: 398), *dumnezăescul* (O: 397), *Dumnezău* (O: 397), *dumnezăire* (O: 397), *puţână* (O: 397), *sânguri* (O: 397);

Ded. 1694: *Dumnezău* (O: 398); Pred. 1694: *sângur* (3^{v}), *dumnezăeşti* (4^{v}), *dumnezăiscă* (3^{v}), *Dumnezău* (2^{r}, 3^{v}, 4^{v}, 5^{r});

CL 1699: *dumnezăescul* (16^{v}), *Dumnezău* (1^{v}, 16^{v}, 22^{r}, 24^{r}), *săcerişul* (8^{v}); ÎPTP 1705: *Dumnezău* (O: 351, 352, 353, 354), *să asamână* (O: 350), *sara* (O: 360), *zua* (O: 354);

CVNT 1709: *însămnând* (O, 288), *sărbează* (O, 306);

D: *câţva* (O: 62);

AMA 1713: *agonisâţ* (O: 338);

CP 1714: *însămânăm* (O: 394);

C 1715: *asămănare* (2^{v}, 26^{r}), *înţălepţʻtşte-mă* (8^{v}).

Textele munteneşti au consemnat oricând acest fenomen, în număr mai mare spre sfârşitul secolului al XVII-lea (sub influenţa cărţilor religioase moldoveneşti ori a cărturarilor de origine moldovenească) şi mai rar după 1700. Relativ numeroasele situaţii consemnate în textele lui Antim Ivireanul vădesc o înrâurire nordică şi în opţiunea lingvistică a cărturarului muntean[5], înrâurire care putea fi directă (cărţi elaborate în Moldova, contactul cu învăţaţi moldoveni – Mitrofan, maestrul său tipograf, este unul dintre ei), precum şi indirectă (datorată cărţilor munteneşti care primiseră aceste elemente în „gramatica" lor[6]).

Alternanţa formelor *să – se* ale pronumelui reflexiv

Pronumele reflexiv *se* apare în această formă, după norma sudică a rostirii muiate a dentalelor [**s**], [**z**], [**ţ**], dar şi cu vocala velarizată, pronunţia

[5] Cf. Ion Gheţie, ILRL, 1997, p. 332.

[6] Vezi situaţia velarizării consoanelor dentale [**s**], [**z**] şi [**ţ**] în *Biblia* din 1688, la Arvinte, ST.L.FAC., p. 60-63.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

dură a consoanei în această situație fiind un fenomen general în dacoromână, întâlnit în toate variantele literare din epoca veche (aşadar, şi în Muntenia, unde a fost explicat prin asimilare vocalică în fonetica sintactică: *să se facă* > *să să facă*)[7].

În primele texte originale ale lui Antim, de întindere mai mică, varianta *să* este utilizată în exclusivitate:

Postf. 1693: *să va face* (O: 397 – aici în citat biblic);

Ded. 1694: *să cuvine* (O: 399), *să numeşte* (O: 399), *să să adape* (O: 399), *să să dăruiască* (O: 399), *să să împarță* (O: 399), *să să împodobească* (O: 398);

Pred. 1694: *să află* (2^{v}), *să izbăvĭ*ţ*şte* (3^{r}), *să îndeletnicĭ*ţ*şte* (2^{v}), *să mântuiaşte* (3^{r}), *să naşte* (4^{v}), *să să roage* (4^{r}), *să vĭ*ţ*de* (2^{r}).

În următoarele traduceri şi scrieri originale, *se* alternează cu *să*. Iată care este situația în texte[8]:

se:

CL 1699: *făluindu-se* (2^{r}), *fericindu-se* (23^{r}), *să se facă* (4^{r}, 7^{r}), *trufindu-se* (2^{r});

Ded. 1703: *bucurându-se* (O: 407);

ÎPTP 1705: *nu se va face* (O: 351), *nu se va învăța* (O: 350), *se cade* (O: 352), *se cuvin* (O: 351), *se împarte* (O: 351);

Ded. 1709: *să se îmbogățească* (O: 411);

CVNT 1709: *deschizându-se* (O: 251), *desfăcându-se* (O: 251), *împreunându-se* (O: 250), *împuținându-se* (O: 251), *nefăcându-se* (O: 247), *plecându-se* (O: 245), *să se fie mutat* (O: 249), *să se fie răstignit*: (O: 247), *să se nască* (O: 247), *va să se facă potop* (O: 250), *veselindu-se* (O: 250);

ÎB 1710: *să se améstece* (O: 375), *să se cuminece* (O: 375), *să se întrébe* (O: 375), *să se învrednicească*: (O: 367), *sfințească-se* (O: 368), *zămislindu-se* (O: 370);

AMA 1713: să *se afle* (O: 329), *să se cheltuiască* (O: 331), *să se chivernisească* (O: 328), *să se dea* (O: 331), *să se facă* (O: 325, 330, 331), *să se hirotonească* (O: 330), *să se îndemne* (O: 330), *să se îndreptéze* (O: 329), *să se însoare* (O: 330), *să se pedepsească* (O: 329), *să se preoțească* (O: 330), *să se pue* (O: 330), *să se uite* (O: 328);

CP 1714: *plecându-se* (O: 387), *să se arate* (O: 388), *să se cerce* (O: 393), *să se dea* (O: 392), *să se facă* (O: 390, 391), *să se iscălească* (O: 391), *să se odihnească* (O: 390), *să se preoțească* (O: 389), *să se preoțească* (O: 394), *să se pue* (O: 393), *să se rădice* (O: 391), *să se rânduiască* (O: 391), *să se scrie* (O: 393), *să se sue* (O: 389), *se va da* (O: 390), *se va întâmpla* (O: 393);

---

[7] Gheție – Mareș, *Graiurile*, p. 164.

[8] În cazul textelor ample am urmărit ocurența celor două forme doar pe primele zece pagini.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

C 1715: *bucura-se-vor*: 7[r];

Ded. 1715: *să se închine* (O: 409);

să:

CL 1699: „*cŧlia ce să fac*” (2[r]), *a nu să înălța* (3[v]), *fericindu-să* (22[v]), *nu să arată* (7[v]), *nu să vŧde* (4[v], 7[v]), *să despart* (1[r]), *să întreabă* (3[r]), *să nu să facă* (4[r]), *să nu să typărească* (2[r]), *să să laude* (2[r]), *să va arăta* (5[r]);

Ded. 1703: *să pleacă* (O: 406);

ÎPTP 1705: *a să întoarce* (O: 351), *să asamână* (O: 350), *să cade* (O: 351, 352, 357), *să câştigă* (O: 351), *să împarte* (O: 351), *să lipseşte* (O: 350), *să nu să învrednicească*: (O: 352), *să pocăiaşte* (O: 351), *să să facă* (O: 351), *să strică* (352), *să va întâmpla* (O: 350) etc.;

Ded. 1709: *adăpându-să* (O: 411); *să aduce* (O: 411);

CVNT 1709: *a să închina* (O: 248), *a să ruga* (O: 248), *aflându-să* (O: 247), *apropiindu-să* (O: 251), *cade-să* (O: 250, 251), *împlinindu-să* (O: 251), *nu să zic* (O: 250), *să adeverează* (O: 242, 249), *să află* (O: 241, 243), *să chiamă* (O: 248), *să cuvin* (O: 243), *să face* (O: 242), *să făcu* (O: 250), *să împarte* (O: 243), *să nu să lenevească* (O: 248), *să nu să mai înpreune* (O: 247), *să pomenéşte* (O: 249), *să potrivesc* (O: 249), *să povestesc* (O: 242), *să sfărâma* (O: 247), *să sfârşaşte* (O: 251), *să socotesc* (O: 246), *să tâlcuiaşte* (O: 248), *să trage* (O: 242), *să trăgeau* (O: 250), *să va da* (O: 248), *să va face* (O: 250), *să va pedepsi* (O: 250), *să véde* (O: 241), *să vor omorî* (O: 249), *véde-să* (O: 249);

ÎB 1710: *botează-să* (O: 373), *să află* (O: 375), *să cade* (O: 365, 366, 368), *să cuvine* (O: 367, 375), *să fac* (O: 366), *să face* (O: 372, 374), *să hirotoneşte* (O: 373, 374), *să i să plinească* (O: 368), *să împarte* (O: 369), *să întorc* (O: 375), *să ni să iarte* (O: 372), *să nu să cetească* (O: 375), *să nu să mai facă* (O: 366), *să numéşte* (O: 368), *să roagă* (O: 368, 375), *să să dea (*O: 365), *să să ispoveduiască* (O: 375), *să să jărtvuiască* (O: 373), *să să plece* (O: 369), *să să roage* (O: 375), *să să şteargă* (O: 375), *să săvârşaşte* (O: 373), *să se curățească* (O: 374), *să se împreune* (O: 374), *să sfințéşte* (O: 368), *să slăvéşte* (O: 371), *să supun* (O: 369), *să va cunoaşte* (O: 366), *să va lăsa* (O: 369), *să va naşte* (O: 372), *să vor face* (O: 375), *să vor unge* (O: 375);

AMA 1713: *a să împreuna* (O: 328), „facerile de bine ce *să fac*” (O: 326), *nu să face* (O: 327*), nu să va putea chivernisi* (O: 330), „*să* li *să dea*” (O: 330, 331), *să află* (O: 325), *să coprind* (O: 325), *să cuvine* (O: 329), *să face* (O: 329), *să i si ia seama* (O: 329), *să îmblânzéşte* (O: 327), *să li să facă* (O: 330), *să nu să dea* (O: 331), *să nu să facă* (O: 329, 331), *să nu să împresoare* (O: 326), *să săvârşaşte* (O: 330), *să va cunoaşte* (O: 329), *să va întâmpla* (O: 329, 331), *să va plini* (O: 331), *să va putea înțelége* (O: 329), *să véde* (O: 327), *zidindu-să* (O: 330);

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

CP 1714: *aducându-să* (O: 388), *îndemnându-să* (O: 387), nu să poate (O: 394), *nu să va putea hirotonisi* (O: 389), *să cade* (O: 389), *să cuvine* (O: 391), *să mi să facă* (O: 392), *să nu să ispitească* (O: 389), *să nu să întâmple* (O: 393), *să nu să scrie* (O: 393), *să obicinuiesc* (O: 390), *să scornesc* (O: 390), *să ştie* (O: 389), *să va afla* (O: 389), *să va da* (O: 390), *să va face* (O: 391), *să va înţelége* (O: 388, 389, 394), *să va lenevi* (O: 389), *să va lipsi* (O: 389, 390), *să va pedepsi* (O: 388, 394), *să va prăda* (O: 388), *să va pune* (O: 389, 390), *să va strica* (O: 391), *să vor face* (O: 393), *să vor îndura* (O: 393), *să vor pedepsi* (O: 390);

C 1715: *bucura-să-va* (7^{r}), *lăuda-să-vor* (48^{v}),

Ded. 1715: *să proslăvéşte* (O: 411), *să véde* (O: 410).

Se observă cu uşurinţă că *se* şi *să* sunt în variaţie liberă în scrierile de după 1693-1694, care, fiind mai lungi (excepţia este Ded. 1715), oferă, inevitabil, spaţiu pentru alternarea semnificativă a celor două forme. Numărul formelor ce redau pronunţia dură a consoanei este mai mare decât al celor cu vocala anterioară nevelarizată. Antim Ivireanul se înscrie, aşadar, în tendinţa epocii, de generalizare a formei *să*. Norma veche rămâne însă destul de bine reprezentată. Urmărind distribuţia în timp a celor două variante ale pronumelui reflexiv *se*, în toate textele ivirene, credem că, la un moment dat, după ce şi-a însuşit un anumit tip de limbă care nu era strident în mediul cărturăresc din Muntenia sfârşitului de secol XVII, Antim Ivireanul „s-a întors" spre norma mai veche în privinţa reflexivului *se*.

Alternanţa [-r] muiat – [-r] dur

În cuvintele formate cu sufixele *-ar* şi *-tor*, în unele cuvinte moştenite din latină (cu etimonul în *-arius*, *-orium*), precum şi în alte cuvinte (de tipul *cer*, *mor*, *spor*, *tipar*), norma literară, la sfârşitul secolului al XVII-lea, era cea a redării timbrului palatal al vibrantei [**r**], în toate regiunile ţării şi mai ales în textele bisericeşti, în conformitate cu tradiţia literară impusă de scrierile secolului al XVI-lea.

În textele lui Antim Ivireanul de până la 1708, grafia termenilor în cauză redă pronunţia muiată a elementului consonantic:

Postf. 1693: *cetitoriu*, *folositoriu*, *iubitoriului*, *oblăduitoriu* (O: 397);

Pred. 1694: *ajutoriul*: 3^{v}, 4^{v}, *ajutoriului*: 4^{r}, *ceriul*: 2^{v}, *ceriurilor*: 5^{r}, *oblăduitoriu*: 2^{r}, 3^{v}, *pătimitoriu*: 2^{v}, *rugătoriu*: 5^{r};

Ded. 1694: *ceriu*, *făcătoriu*, *oblăduitoriu*, *râvnitoriu* (O: 398), *rugătoriu*, *tipariu* (O: 399), *ziditoriului* (O: 398);

CL 1699: *boiariu*: 3^{v}, *botezătoriu*: 14^{r}, *ceriuri*: 3^{v}, 14^{r}, *ceriurilor*: r^{5}, *curăţitoriu*: 3^{r}, *fărmăcătoriu*: 1^{v}, *începătoriu*: 3^{v}, *osârditoriu*, *păscariu*: 5^{v}, *pricinuitoriul*: 1^{v}, *purgatoriu*: 3^{r}, *stăpânitoriu*: 3^{v};

Ded. 1703: *ajutoriu* (O: 408), *dătătoriu*, *iubitoriului*, *mântuitoriu*, *mântuitoriului* (O: 407), *oblăduitoriu* (O: 406), *rugătoriu*, *sporiu* (O: 408);

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

ÎPTP 1705: *călătoriu* (O: 360), *cărturariu* (O: 355), *ceriu* (O: 351, 353, 354), *ceriului* (O: 352, 360), *ceriurile* (O: 353), *făcătoriul* (O: 351), *făcătoriului* (O: 350), *hulitoriu* (O: 357), *iubitoriu* (O: 349, 351), *înainte mergătoriul* (O: 356), *îndurătoriu* (O: 351), *înjurătoriu* (O: 357), *judecătoriu* (O: 354), *judecătoriul* (O: 360), *mântuitoriul* (O: 349, 351), *mântuitoriului* (O: 354), *mijlocitoriu* (O: 356), *pierzătoriu* (O: 356), *preacurvariu*, *preacurvariului* (O: 351), *purtătoriu* (O: 350), *tămăduitoriu* (O: 349), *ziditoriu*, *ziditoriului* (O: 350), „[om] *cărturari* au *necărturari*" (O: 360).

În Muntenia, consoana [**r**] în aceeaşi poziţie se rostea dur începând, probabil, cu secolul al XV-lea[9], lucru dovedit de frecvenţa formelor de acest tip în documentele munteneşti. Deşi textele literare laice şi manuscrisele de după 1600 consemnează inovaţia într-o măsură mult mai mică decât documentele de cancelarie[10], progresul numeric constant al redărilor pronunţiei cu [**r**] dur indică tendinţa de modificare a normei literare laice.

În textele lui Antim Ivireanul, formele care reflectă vorbirea populară muntenească şi tendinţa în uzul cult laic din regiune apar după 1708[11], dar nu se apropie de numărul celor tradiţionale:

CVNT 1709: *aflător* (O: 255), *ajutor* (O: 273, 278, 309) şi *într-ajutor* (O: 284, 289, 313), *biruitor* (O: 270), *iubitor* (O: 306), *începător* (O: 250, 258), *judecător* (O: 270, 274), *mântuitor* (O: 316), *purtător* (O: 243, 280), *râvnitor* (O: 242), *scriitor* (O: 278), *stăpânitor* (O: 254, 262, 263, 267, 270, 318, 319), *stricător* (O: 278), *vânător* (O: 259), *vestitor* (O: 278, 320);

ÎB 1710: *ajutorul* (O: 368), *cuvântător* (O: 370), *cerului* (O: 369), *făcător* (O: 370), *muritor* (O: 368), *păstor* (O: 365);

AMA 1713: *năpăstuitor* (O: 328), *ostenitor* (O: 341), *păstor* (O: 337), *păzitor* (O: 337), *răpitor* (O: 329), *sprijenitor* (O: 337);

CP 1714: *dator* (O: 391, 392), *sărindar* (O: 388) (cf. *sărindariu*: AMA 1713, O: 326).

---

[9] Gheţie – Mareş, *Graiurile*, p. 209.

[10] Vezi Gheţie, BD, p. 154, 281, 336, 384-385.

[11] Trebuie să menţionăm totuşi că există două apariţii ale lui [**r**] dur (*ajutor*, O: 139 şi *păstor*, O: 134, 139) într-o predică ce ar fi putut fi rostită înainte de 1708, în perioada în care Antim fusese episcop la Râmnic. Emil Nedelescu, în *Contribuţia lui Antim Ivireanul la restaurarea şi înfrumuseţarea sfintelor locaşuri din eparhia Râmnicului şi Noului Severin*, în MO, XVIII (1966), nr. 9-10, p. 820-824, este de părere că fragmentul „Şi pentru această puţinică osteneală şi cheltuială trecătoare ce au făcut întru lauda lui Dumnezeu şi întru cinstea sfântului, de au împodobit această sfântă casă, după viaţa a mulţi ani fericiţ să-i facă odihnă la împărăţiia ceriului şi să-i dăruiască bunătăţile céle vécinice şi de-a pururea stătătoare", din *Învăţătură la sfântul părintele nostru Nicolae* (O: 139), se referă la donaţia făcută de Constantin Brâncoveanu pentru unele reparaţii la Episcopia Râmnicului, înainte de 1708. Cu toate acestea, în absenţa unei datări certe şi a autografului Antim Ivireanul care să ne permită să renunţăm la suspiciunea intervenţiei lui Efrem în text, nu putem emite concluzia fermă că Antim a folosit forme cu [**r**] dur populare munteneşti înainte de 1708.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

Amestecul de forme apare şi în didahii. Deşi cea mai veche versiune păstrată a predicilor (realizată, probabil, după autograful lui Antim) respectă norma tradiţională (zeci de apariţii o dovedesc cu prisosinţă), există în cuprinsul ei o serie de ocurenţe cu [**-r**] dur: *ajutor* (O: 47, 52, 75, 76 – de şase ori, 77, 90, 157, 194), *asămânător* (O: 60, 62), *cer* (O: 18), *dator* (O: 100, 182), *dătător* (O: 77), *făcător* (O: 8, 52, 102, 128), *ispititor* (O: 65), *iubitor* (O: 114, 115, 232), *iubitorul* (O: 40), *începător* (O: 185), *îndemnător* (O: 38), *învăţător* (O: 77), *învăţătorului* (O: 23), *luminător* (O: 62), *mântuitor* (O: 154), *mântuitorul* (O: 32, 109), *mijlocitor* (O: 74), *moştenitor* (O: 119), *nemulţemitor* (O: 57), *păstor* (O: 6, 22), *păzitor* (O: 100), *pierzător* (O: 55), *purtător* (O: 85, 117, 216), *răbdător* (O: 61), *râvnitor* (O: 77), *râvnitorul* (O: 78), *rugător* (O: 6, 234), *simţitor* (O: 59), *stăpânitor* (O: 118), *strălucitor* (O: 10), *temător* (O: 65), *următor* (O: 115), *vânzător* (O: 55), *vrăjitorul* (O: 59). Este posibil ca unele dintre acestea să se datoreze intervenţiei în text a grămăticului Efrem, însă consemnarea în scris a pronunţiei munteneşti cu [**-r**] dur în textele care ni s-au transmis direct de sub mâna lui Antim Ivireanul ne obligă să acceptăm prezenţa formelor de acest tip şi în didahii, dubiul stăruind numai în privinţa numărului lor.

Aşadar, formele cu [**-r**] dur apar constant în scrierile lui Antim Ivireanul de după 1708, dar nu se înregistrează o modificare semnificativă a frecvenţei lor spre sfârşitul activităţii sale.

Alternanţa *pre – pe*

Ca în multe alte texte literare din epoca veche[12], şi în scrierile lui Antim Ivireanul formele *pre* şi *preste* (mai apropiate de etimoanele lor latineşti *per*, respectiv *per-extra*) şi formele populare *pe* şi *peste* (cu [**r**] dispărut prin disimilare totală) alternează. Antim variază formele în primul său text în limba română, dar foloseşte mai des varianta fonetică literară tradiţională: Postf. 1693: *pre* (O: 397, de trei ori), *pe* (O: 397, o singură dată).

Urmărind ponderea lui *pre* faţă de *pe* în scrierile ulterioare, constatăm fie notarea mai frecventă a variantei *pre* (ca în ÎPTP 1705 – peste 40 de ocurenţe ale lui *pre*: O: 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, faţă de doar 4 ale lui *pe*: O: 350, 352, 353 şi 357; CVNT 1709 – cu *pre* de peste 30 de ori pe primele zece pagini: O: 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, faţă de doar 4 utilizări ale lui *pe*: O: 241, 245, 249, 251; ÎB 1710 – peste 60 de ocurenţe ale lui *pre*: O: 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, faţă de 3 ocurenţe ale lui *pe*: O: 366, 378, 379; AMA 1713 – cu *pre* de 43 de ori, faţă de 29 de prezenţe ale formei *pe*), fie utilizarea exclusivă a acesteia (ca în Pred. 1694: 2^{v}, 3^{r}, 3^{v}, 4^{v} şi ca în Ded. 1715, de 18 ori: O: 410, 411).

[12] Rosetti, ILR, p. 534-535; vezi şi Densusianu, ILR, II, p. 180.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

O singură carte nu respectă regula, conținând mai multe ocurențe ale formei populare *pe*: CP 1714 – de 11 ori: O: 387, 388, 390, 392, 393, 394, față de numai 8 prezențe ale lui *pre*: O: 387, 388, 391, 393, 394.

În privința perechii *preste – peste*, tabloul este asemănător, cu toate că prepoziția este folosită mult mai rar decât cea discutată mai sus. De exemplu, în CVNT 1709, *preste* apare de peste 20 de ori pe primele zece pagini (O: 273, 276, 278, 280, 281, 282, 286, 287, 292, 293, 296, 300, 301, 303, 309, 319), în timp ce varianta *peste* este folosită de aproximativ 10 ori: O: 254, 267, 268, 278, 284, 285, 299, 321; iar în Pred. 1694, *preste* este unica formă care apare: 2^{r}, 3^{v}). Urmărind situația şi în alte texte ivirene, constatăm că norma tradițională este mai bine reprezentată decât inovația populară.

Totuşi, în unul din textele cercetate *peste* este întrebuințat exclusiv: AMA 1713: O: 325, 332, 334, 335, 339, 342.

În ultima carte a lui Antim Ivireanul (ceaslovul cunoscut ca traducere a mitropolitului) apar ambele forme, pentru fiecare pereche. Numai că *pre* şi *preste* sunt specifice *ceaslovului* propriu-zis, textului sacru (C 1715: 1^{r}, $1^{v,}$ 2^{r}, 2^{v} şi. urm.), iar *pe* şi *peste* apar în *pinax* („Svtstilnile *pe* 8 glasuri", „Polunojnița de *peste* toate zilele", „Synaxariul *peste* tot anul", „Troparele *peste* toată săptămâna") şi în titlul uneia dintre secțiunile cărții („Troparele *peste* toată săptămâna", identic cu notarea din cuprins).

Constatăm că acest ultim text nu confirmă o ipotetică tendință de înnoire (şi cu atât mai mult de clarificare) a uzului în cazul celor două prepoziții, în ultimii cinci ani ai activității lui Antim Ivireanul. Progresul numeric al ocurențelor formei *pe*, de la textul din 1710, la cel din 1714, este practic anulat de exclusivitatea folosirii lui *pre* în dedicația ceaslovului din 1715 şi în texul propriu-zis al acestuia. Preferința pentru *peste* în AMA 1713 – text necanonic, în care putem bănui o autocenzură a autorului mai slabă, în privința normei –, coroborată cu folosirea formei populare în segmentele ce nu aparțin scrierii sacre, în C 1715, poate sugera ideea că cel puțin în discursul personal, necanonic, Anim Ivireanul utiliza la sfârşitul vieții sale varianta populară a prepoziției. Nu avem însă certitudinea că *pinaxul* ultimei cărți nu a fost realizat de altcineva, eventual de tipograful Gheorghe Radovici. Dacă el a alcătuit cuprinsul, ne rămâne ca dovadă a limbii lui Anim, din 1715, numai textul propriu-zis al ceaslovului, cu *preste* ca normă a exprimării culte religioase. Aceasta, cel puțin în discursul literar religios scris, întrucât, dată fiind vechimea inovației şi frecvența cu care aceste cuvinte apăreau în comunicarea de orice tip, este posibil ca în epoca lui Antim Ivireanul, în regiunile unde la nivelul graiurilor avea curs fonetismul fără [**r**] (deci şi în Țara Românească), forme de tipul *pre*, *preste* să marcheze numai o tradiție grafică, nu pronunția reală[13].

[13] ILRL, 1997, p. 312.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

Alternanța [ş] şi [j] moi – [ş] şi [j] duri

Ca şi în cazul consoanelor [**s**], [**z**], [**ț**], notarea consoanele fricative prepalatale [**ş**] şi [**j**] redă atât pronunția lor muiată, obişnuită în toate variantele literare (normă păstrată din prima perioadă a epocii vechi), cât şi pronunția dură. Aceasta din urmă caracterizase inițial câteva graiuri din Țara Românească şi din regiunea Banat – Hunedoara[14], dar se extinsese şi în celelalte arii nordice (exceptând Crişana), pătrunzând din ce în ce mai mult, spre sfârşitul secolului al XVII-lea (când se înregistrează o creştere a numărului de producții literare laice, mai receptive la inovațiile limbii vulgului), în documente şi texte culte din toate zonele țării. Date fiind aceste realități lingvistice în vremea lui Antim Ivireanul, este normal ca textele cărturarului muntean să ilustreze deja generalizata oscilație în notarea celor două consoane.

Interferența uzului popular cu cel literar în conştiința lingvistică a cărturarului venit în Țara Românească se vădeşte încă din anii 1693-1694. În cele trei scurte texte originale ale lui Antim care însoțesc evangheliarul din 1693 şi psaltirile din 1694 există consemnat şi fonetismul muiat: *desăvârşită* (Postf. 1693, O: 397); *şi* (Postf. 1693, O: 397, 398; Ded. 1694, O: 398, 399; Pred. 1694: ftl., 2^{r}, 2^{v}, 3^{r}, 3^{v}, 4^{r}, 4^{v} etc.), *aşijderea* (Pred. 1694: 2^{v}), şi fonetismul dur, mai rar: *s-au înşălat* (Ded. 1694, O: 398).

În general, se observă o creştere constantă a ocurențelor fonetismului de proveniență populară, în raport cu norma literară tradițională. Iată situația din texte:

CL 1699: *aşezată* (ftl.^{r}), *au dojenit* (11^{r}), *au eşit* (2^{r}), *deşerților* (1^{r}), *jidovi* (16^{r}), *papistaşilor* (ftl^{r}), *ruşine* (1^{v}), *să slujesc* (6^{v}) etc., dar şi *au eşât* (10^{r}), *dojănire*: 6^{v}, *înşălătoare* (1^{r}), *jâdovii* (2^{r}) etc.;

Ded. 1703: *credincioşilor* (O: 408), *desăvârşit*, *desăvârşită*, *ruşinăm*, *ticăloşiile* (O: 407);

ÎPTP 1705: *deşertăciuni* (O: 350), *jirtfă* (O: 351), *mojiceşti* (O: 361), *să slujim* (O: 349), *şedére* (O: 353), *Şerban* (O: 349);

Ded. 1709: *au eşit* (O: 412), dar şi *vitejasca* (O: 412);

CVNT 1709: *au înşelat* (O: 260), *au şezut* (O: 321), *au tânjit* (O: 263), *i-au aşezat* (O: 291), *deşert* (O: 305, 311), *deşerți* (O: 296), *jefuind* (O: 283), *jefuindu-o* (O: 302), *jeluind* (O: 278), *jertvuia* (O: 243), *jertvuind* (O: 273), „*jețiu* înalt" (O: 288), *jidovca* (O: 306), *jidovi* (O: 291, 305), *jidovii* (O: 248,

[14] Gheție – Mareş, *Graiurile*, p. 179-181. Cf. Vasile Arvinte, care, în seria de studii la primele cărți ale *Bibliei* din 1688, susține că în istoria graiurilor dacoromâne s-au petrecut două „velarizări": prima în secolele al VII-lea-al VIII-lea, în graiul muntenesc (ST.L.FAC., p. 56), iar a doua în secolele al XIII-lea -al XIV-lea, în graiurile moldovenesc şi ardelenesc; concomitent cu această a doua velarizare, în unele graiuri munteneşti a apărut rostirea muiată a consoanelor [**ş**] şi [**j**]. Prin urmare, adevărata inovație muntenească din perioada primelor consemnări în documente şi texte literare este „înmuierea şuierătoarelor" (ST.L.EX., p. 7). Vezi şi Philippide, *Originea românilor*, II, p. 48 şi Ivănescu, ILR, p. 336.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

258, 288, 292, 306), *jidovilor* (O: 280, 291, 301, 303, 305, 306), *înşelăciune* (O: 271), *înşeptit* (O: 247), *l-au jelit* (O: 276), *să jefuiască* (O: 284), *svârşiturile* (O: 242), *slujind* (O: 260), *slujitorii* (O: 307), *strămoşesc* (O: 251), *strămoşilor* (O: 242), *şezând* (O: 288), dar şi *aşăzământ* (O: 243), *aşăzării* (O: 292), *au aşăzat* (O: 292), *au jărtvuit* (O: 270, 308), *au şăzut* (O: 317), *deşărt* (O: 277), *înşălându-l* (O: 260,311), *jărtăvnic* (O: 252, 261, 266), *jărtăvnice* (O: 293), *jărtăvnicul* (O: 268, 283), *jărtăvnicului* (O: 278, 307), *jărtvă* (O: 247, 260, 272, 280, 282), *jărtve* (O: 262), *jărtvelor* (O: 289), *jărtvuesc* (O: 293), *jărtvuia* (O: 307), *s-au aşăzat* (O: 251, 269), *să jărtvuiască* (O: 270, 275), *şăzi* (O: 321, în citat), *va jărtvui* (O: 293), *va să jărtvuiască* (O: 305);

ÎB 1710: *deşertăciuni* (O: 367), *greşesc* (O: 369), *negrijit* (O: 380), *slujesc* (O: 366, 367, 380), *slujitori* (O: 365), *strămoşesc* (O: 372, 373), *mieluşelul* (O: 373), dar şi *au şăzut* (O: 371), *în deşărt* (O: 376), *înşălând* (O: 380), *să să jărtvuiască* (O: 373), *şăzu* (O: 371);

AMA 1713: *au slujit* (O: 334), *necăjit* (O: 334),*sprijenitor* (O: 337), *Şerban* (O: 328), *va fi slujit* (O: 334), *vijelia* (O: 340), dar şi *am aşăzat* (O: 328, 343, 346), *aşăzat* (O: 325), *aşăzăm* (O: 343), *aşăzământul* (O: 325, 327), *aşăzământurile* (O: 339), *jărtve* (O: 327), *s-au aşăzat* (O: 331, 334, 342, 343, 346), *să va aşăza* (O: 336, 339), *să vor aşăza* (O: 345);

CP 1714: *slujitori* (O: 387), dar *jărtva* (O: 388) şi *jărtvenic* (O: 387);

Ded. 1715: *ai covârşit* (O: 410), *n-au eşit* (O: 409), *sprijenitoriu* (O: 409), dar şi *n-au şăzut* (O: 410);

C 1715: *necăjesc* (22^{v}), *necăjit* (56^{r}) etc., dar şi *dăşărtăciune* (8^{v}), *în dăşărt* (30^{r}), *jărtva* (27^{r}), *mişăl* (23^{v}), *m-am jăfuit* (22^{r}), *necăjăsc* (22^{v}, 28^{v}), *să nu greşăsc* (7^{v}) etc.

Aşadar, cele două norme alternează în aproape toate textele lui Anim Ivireanul (inclusiv în didahii, excepţie făcând doar scrierea de mică întindere din 1703), fiecare cunoscând un număr mare de ocurenţe. Pentru unele dintre cuvinte (*jărtvă – jărtvui*) se manifestă chiar o preferinţă a cărturarului pentru formele cu [**ş**] sau [**j**] duri.

Consemnând tocmai frecvenţa formelor dure în opera mitropolitului muntean (considerată concludentă pentru evoluţia variantei literare de tip sudic, la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea), Ion Gheţie crede că, cel puţin pentru această perioadă, putem vorbi despre o normă dublă în ceea ce priveşte regimul fricativelor prepalatale urmate de [**e**] şi [**i**] în Ţara Românească[15].

Alternanţa [h] – [f] în *pohtă – poftă*, *pohti – pofti*

După norma literară impusă în epoca precedentă, [**h**] se păstrează în cuvintele *pohtă* (< v.sl. *pohotĭ*) şi *a pohti* (< v.sl. *pohotěti*), în vremea lui

[15] În ILRL, 1997, p. 449.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

Antim Ivireanul, mai ales în varianta literară muntenească. La cărturarul din Ţara Românească, aceste forme sunt majoritare:

CL 1699: *să pohteascâ* (23[r]), *pohtéşte* (3[v]), *pohtoresc* şi *pohtorim* (28[v]) etc.;

ÎPTP 1705: *pohtă* (O: 352, 358), *pohtele* (O: 353), *pohtéşte*, *pohtesc* (O: 351), *să nu pohteascâ* (O: 358, 359);

CVNT 1709: *pohtind* (O: 286);

AMA 1713: *pohtéşte* (O: 327), *pohtim* (O: 326, 329), *pohtesc* (O: 337, 339), *să pohteascâ* (O: 339), *va pohti* (O: 330);

ÎB 1710: *pohtă* (O: 367), *pohtei* (O: 374, 377), *să nu pohtim* (O: 376);

CP 1714: *pohtéşte* (O: 389, 393);

D: *pohtă* (O: 14, 32, 36 etc.), *pohta* (O: 5, 22, 34, 38, 44, 53, 56 etc.), *pohtesc* (O: 29, 43, 47, 55 etc.), *pohtiţi!* (O: 42), *nepohtindu-ne* (O: 25) ş.a.

Forme cu fricativa surdă (apărute ca inovaţie în graiuri şi notate constant în textele literare din a doua perioadă a epocii vechi[16]) sunt utilizate foarte rar, mai degrabă accidental, de către Antim:

Ded. 1694: *poftesc* (O: 398);

D: *poftă* (O: 13), *pofta* (O: 17, 89, 108), *pofte* (O: 102), *a pofti* (O: 4), *pofteşte* (O: 14, 81), *poftiia* (O: 12, 14), *voiu pofti* (O: 89) – acestea, posibile intervenţii ale copistului Efrem.

Raritatea formelor cu [**f**] în opera lui Antim Ivireanul indică faptul că, deşi cunoscut, fenomenul nu era perceput ca acceptabil în exprimarea literară scrisă. Lucrurile stau la fel şi la alţi cărturari[17] din Muntenia, de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din tot secolul al XVIII-lea[18] (când, în opoziţie, în Moldova se generalizează inovaţia din graiuri).

***

Investigând opera lui Antim Ivireanul, am identificat în domeniul consonantismului nouă situaţii care prezintă, în general vorbind, oscilaţia autorului între două sau trei posibilităţi de redare a unui termen, după un model oarecare, viabil sinstratic şi sintopic.

1. După momentul în care alternanţa este înregistrată în texte, fenomenele pot fi grupate în două categorii:

a) cele în care oscilaţia este prezentă încă din primul text al cărturarului (**alternanţa [v] – [h] – [f] în *viclean* – *hiclean* – *ficlean***, **alternanţa [s], [z], [ţ] moi – [s], [z], [ţ] duri**, **alternanţa *pre* – *pe* şi *preste* – *peste***, **alternanţa [ş], [j] moi – [ş], [j] duri**, **alternanţa [h] – [f] în *pohtă* – *pofă*, *pohti* – *pofti***);

[16] Al. Rosetti consemnează, sporadic, alternanţa *pohtă* – *poftă* încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea, vezi ILR, 1978, p. 526.
[17] Vezi Arvinte, ST.L.FAC., p. 67.
[18] Gheţie, BD, p. 157.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

b) cele în care oscilația apare mai târziu, adică după epoca de până la 1699 (**alternanța [d] moale – [d] dur**, **alternanța formelor *să* – *se* ale pronumelui reflexiv** şi **alternanța [r] muiat – [r] dur în *ajutoriu* – *ajutor*** etc.).

În cazul primului fenomen discutat în lucrare, **alternanța [f] – [ɦ]**, ne este mai greu să facem încadrarea tipologică după criteriul expus mai sus, întrucât alternanța se manifestă numai în trei cuvinte care apar în două texte, după 1708 (în CVNT 1709 şi în D 1708-1716). Nu ştim care ar fi fost forma acelor cuvinte dacă înainte de această dată s-ar fi creat contextul potrivit pentru folosirea lor: *fiară*, *fier*, *fiiare*, ca în varianta literară muntenească, cu [**f**] nealterat, ca în cazul celorlalți temeni cu labiodentală + iot (*să fii*, *ființă*, *fiul*, *fire* etc.), sau *hiară*, *hier*, *hiiare*, cu labiodetala palatalizată, ca în unele dintre aparițiile acestor termeni în *Biblia* din 1688... Dacă ignorăm, totuşi, acest aspect, faptele constatate ne permit să afirmăm că, în cuvintele în cauză, notarea lui [**f**] nealterat şi cea a lui [**ɦ**] sunt concomitente.

2. Din cele nouă fenomene descrise, numai trei indică o schimbare în uzul lingvistic al lui Antim Ivireanul, din 1693 până în 1715, ceea ce dă măsura unei anumite constanțe în opera sa. În aceste trei cazuri, o normă folosită în exclusivitate în primele texte este dublată, de la un moment dat, de „perechea" ei nespecifică discursului bisericesc (populară) (**alternanța [d] moale – [d] dur** şi **alternanța [r] muiat – [r] dur în *ajutoriu* – *ajutor*** etc.) sau de cea caracteristică epocii anterioare (**alternanța formelor *să* – *se* ale pronumelui reflexiv**). În nicio situație fenomenul lingvistic complementar nu ajunge să predomine şi, prin urmare, nici să se impună ca normă unică.

3. Starea de fapt şi prefacerile din limba textelor lui Antim Ivireanul urmează tendințele epocii, *reperabile în textele cărturarilor munteni laici şi religioşi încă înainte de perioada în care se desfăşoară activitatea acestuia*. Fenomenele lingvistice străine de norma literară muntenească, ce apar la Antim, sunt dintre cele probate deja în scrisul cult din Țara Românească, fie că sunt inovații din graiurile munteneşti (ori elemente din limba populară, în general, obişnuite *şi* în graiurile de tip sudic), fie elemente specifice limbii (literare sau necultivate) de tip nordic.

4. În general, opțiunile lingvistice ale lui Antim (ne referim aici la domeniul fonetic, aşa cum apare în opera sa), urmărite cronologic, indică o anume ataşare de limba vie, în uz în acel moment în Muntenia (desigur, la un anumit nivel sociocultural), cu influențele şi fluxul normal de înnoire pe care aceasta le înregistrează (vezi alegerea, la un moment dat, în unele texte, a formelor *pe* şi *peste*, în defavoarea tradiționalelor *pre* şi *preste*). Într-o singură situație am consemnat întoarcerea cărturarului la o normă literară mai veche (varianta *se* a pronumelui reflexiv), după ce utilizase exclusiv, o vreme, o formă populară (*să*, cunoscută în toate ariile lingvistice, şi nu numai la nivel popular). Alegerea lui *se* nu este şi nu devine majoritară însă.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

***

Având în vedere faptele expuse aici, precum şi concluziile la care am ajuns în studiul la care am făcut referire la început, suntem de părere că Antim Ivireanul nu aduce înnoiri în limba literară, în varianta muntenească (ne referim strict la aspectul fonetic al acesteia), mai mult decât au făcut-o alţii prin scrisul lor. În acelaşi timp, constatăm că nu avem de-a face nici cu un... „străjer" al normei literare munteneşti. *Antim Ivireanul este, mai degrabă, voit sau nu, un păstrător şi utilizator echilibrat al mijloacelor lingvistice necesare exprimării clare a unor chestiuni înţelese ca esenţiale pentru receptorii săi, dintr-o anumită zonă, într-un anumit moment al istoriei*.

BIBLIOGRAFIE. SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Arvinte, ST.L.FAC. = V. Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (*Facerea*) din* Biblia *de la Bucureşti (1688), în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în MLD/I, p. 47-130.

Arvinte, ST.L.EX. = V. Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a doua (*Ieşirea*) din* Biblia *de la Bucureşti (1688), în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în MLD/II, p. 1-64.

Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în* Biblia *de la Bucureşti (1688)*, în BB, I, p. I-CLXXXVIII.

BB, I = *Biblia 1688*, vol. I, Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Ioan Caproşu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2001.

Densusianu, ILR II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Ediţie îngrijită de prof. univ. J. Byck, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961.

Gheţie, BD = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1975.

ILRL 1997 = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator: Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

Ivănescu, ILR = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 2000.

MLD/I: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, Pars I, *Genesis* – Iaşi – Freiburg, 1988.

MLD, II = *Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, Pars II, Exodus*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1991.

Munteanu – Ţâra, ILRL = Şt. Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983.

Nedelescu, Emil, *Contribuţia lui Antim Ivireanul la restaurarea şi înfrumuseţarea sfintelor locaşuri din eparhia Râmnicului şi Noului Severin*, în „Mitropolia Olteniei", XVIII (1966), nr. 9-10, p. 820-824.

Philippide, *Originea românilor*, II = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II. *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)

Rosetti, ILR = Al. Roseti, *Istoria limbii române I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

IZVOARE

AMA 1713 = *Aşezământul mănăstirii Antim*, în O: 325-346.
C 1715 = *Ceasoslov*, Târgovişte.
CL 1699 = *Cartea sau lumină, cu drépte dovediri*, Snagov.
CP 1714 = *Capete de poruncă*, în O: 387-394.
CVNT 1709 = *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*, în O: 241-321.
D = *Didahii*, în O: 3-238.
Ded. 1694 = ***Dedicaţia*** *Psaltirei româneşti*, în O: 398-399.
Ded. 1709 = ***Dedicaţia*** manuscrisă a lui Antim de pe exemplarele *Evangheliei georgiene*, în O: 411-412.
Ded. 1715 = ***Dedicaţia*** din *Ceasoslov*, în O: 409-411.
ÎB 1710 = *Învăţătura besericească*, în O: 365-383.
ÎPTP 1705 = *Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii*, în O: 349-361.
O = Antim Ivireanul, *Opere*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.
Postf. 1693 = ***Postfaţa*** *Evangheliei greco-române*, în O: 397-398.
Pred. 1694 = ***Predoslovia*** *Psaltirii slavo-române*, Bucureşti.

THE EVOLUTION OF THE LANGUAGE IN ANTIM IVIREANU'S TEXTS. (II) THE CONSONANTISM

(Abstract)

Our paper deals with the problem of the consonantal alternation in the texts of Antim Ivireanul, that might prove an evolution of the language he used, from the early years of his activity (1693-1694), to the last one (1715).

There are no dramatical changes in Antim's language, from one period to another. In most of the cases, the swinging between two forms of the same term occurs from the beginning of his activity, with no spectacular variation in either's procentage, from 1693 to 1715. There are only three cases when the alternation between the multiple phonetical forms of the same word appears at some point in Antim's activity, revealing a sort of evolution in his language: *de*, *din* – in the early texts / *de*, *din* but also *dă*, *dân* – after 1699; *să* "se" – as the exclusive rule in the early texts / *să* "se" but also *se* – after 1699; ***[r]+[iu]*** at the end of wors like *ajutoriu*, *ceriu* – in texts written before 1708 / ***[r]+[iu]*** but also *strong, final* ***[r]*** like in *ajutor*, *cer* – after this year. In each case, the second phonetic phenomenon apperes in fewer situations, making the first one the main rule of Antim Ivireanul's language.

BDD-A6454 © 2010 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:34 UTC)